

Předběžná a metodická sdělení

VLADIMÍR SMÉKAL—VLADIMÍR DVOŘÁČEK

VZTAH TEMPERAMENTU A MECHANISMŮ ADAPTACE

V současné psychologii osobnosti vymezují jednotliví badatelé různé dílčí systémy osobnosti. Meili (1968) hovoří o schopnostech, temperamentu a motivaci; Rubinštejn (1967) o zaměřenosti osobnosti, schopnostech, temperamentu, charakteru a sebeuvědomění osobnosti; Eysenck (1960) o charakteru, intelektu, temperamentu a stavbě těla.

Dosud však neznáme všechny konkrétní vazby mezi jednotlivými subsystemy či dílčími složkami uvnitř osobnosti. Potřeba řešit tento problém se o to naléhavěji objeví, chceme-li při praktické psychodiagnostické činnosti relevantně interpretovat a predikovat chování jedince na základě dílčích subsystemů osobnosti. (Běžně jsou známy nesnáze tohoto druhu při práci s Cattellovými testy.) Naším cílem nezřídka je predikovat individuální zvláštnosti osobnosti při vyrovnávání se s okolním světem, případně i se sebou samým.

Usuzujeme, že charakteristické způsoby adaptace či způsoby vyrovnávání se s požadavky života vytvářejí na fenomenální rovině to, co by bylo možno nazvat osobní styl. Naše teoretické východisko je blízké hypotézám Madsonovým (1973, 1972). Ten předpokládá na behaviorální úrovni individuální charakteristiky provádění nějaké činnosti neboli „styl“. Ve stejném smyslu hovoří o individuálním stylu Klimov (1969). Vnější individuální charakteristiky jsou do značné míry ovlivněny uspořádaností (integrováností) vnitřních dispozic ať již vrozených nebo získaných. Osobní styl pak považujeme za vnější obraz syntézy vnitřních složek (dispozic) či subsystemů osobnosti. (Níže objasníme kterých.)

V tomto sdělení chceme na dílčích výsledcích výzkumu ukázat na závažný problém vztahu mezi „dispoziční proměnnou“, temperamentem a charakteristickými způsoby vyrovnávání se s požadavky života. Aktuálnost tohoto problému nastínil ve své podnětné práci Čáp s Dytrychem (1968). O blízké či podobné problematice pojednávají Mikšík (1973), Klimov (1969), Merlin (1964, 1971), Stréla a Elias (1974) aj. Originálně a z vývojového hlediska se s touto problematikou vyrovnává Millonův integrativní přístup (1973) a Thompsnova teorie kritických period (1968).

Při vymezení temperamentu vycházíme z tradice Hippokratovy, kterou v moderní době rozpracovali Heymans a Viersma na straně jedné a Eysenck na straně druhé.

Temperament definujeme jako souhrn stálých individuálních zvláštností osobnosti, které určují formální dynamiku chování a činnosti osobnosti, tj. tempo, rychlost, rytmus, intenzitu, vytrvalost a kolísání, a tím ovlivňují projevy ostatních rysů osobnosti i psychické stavy a procesy.

K jeho zjištění jsme použili Te—Za—Do, který na základě Bergerova dotazníku vypracoval V. Smékal. Pomocí postupu popsaného v práci V. Smékala (1975) jsme stanovili 8 temperamentových vektorů (aktivní: cholerik, pasionovaný, sangvinik, flegmatik; neaktivní: nervní, sentimentální, amorfni, apatik).

Osobní styl vymezujeme jako projev seskupení nejcharakterističtějších způsobů vyrovnávání se s požadavky života, jehož jádro tvoří vlastnosti temperamentu. Požadavky života jsou kladeny třemi základními oblastmi:

a) společnost — druzí; b) práce — škola; c) rodina.

Poněvadž jsme nevycházeli ze žádné apriorní klasifikace, byla důležitým sub-problémem práce otázka: „Na jaké styly lze sledované způsoby vyrovnávání se rozlišit?“

Ke zjišťování jsme použili dotazníku vlastní konstrukce. Položky jsme rozčlenili do tří skupin:

1. Položky koncipované jako charakteristiky situací.
2. Položky ukazující na charakteristické problémy, vztahující se k životním objektům.
3. Položky ukazující na životní cíle, prostředky a úkoly.

U každé položky byla uvedena řada variant chování a prožívání (nejvíce 10, nejméně 3). Celkový počet položek 43, celkový počet variant způsobů vyrovnávání se byl 260. Z. o. měla za úkol uspořádat varianty u jednotlivých položek od pro ni nejvíce charakteristické po nejméně charakteristickou. Příklad z okruhu položek 2. skupiny:

a) Zhodnotit svůj vztah k druhým lidem a druhým k sobě.

Položka 1. Ve vztahu k druhým lidem:

- a) jsem k lidem trochu hrubý,
- b) jsem až příliš rezervovaný,
- c) jsem příliš panovačný aj.

Vzorek.

Výzkum byl proveden u 160 osob ve věku 17 až 22 let rozdělených do čtyř skupin: studenti technického směru ($N = 54$), studentky technického směru ($N = 31$), studenti humanitního směru ($N = 26$), studentky humanitního směru ($N = 49$).

Výsledky.

V I. fázi zpracování dat jsme zjistili pomocí Mc Quityho článkové analýzy interkorelační matice způsobů vyrovnávání se presentovaných v adaptačním dotazníku, že je možno rozlišit 5 stylů. Tři z nich považujeme za globální, dva pak za dílčí adaptační techniky.

Globální:

1. Styl „konstruktivní kompromis“: lidé tohoto stylu jsou charakterizováni realistickým hodnocením světa a věcí. Jsou aktivní. Kooperativní a tolerantní. Citliví. Při řešení sporů kompromisní. Ve vztahu k druhým lidem přátelští až poddajní. Na fenomenální rovině se nabízí korespondence tohoto stylu se sociální orientací vymezenou jako „směřování k lidem“.
2. Styl „sebeprosazující se“: lidé tohoto stylu usilují o společenský úspěch. Chtějí se prosadit. Nejrady by o sobě slyšeli chválu. Způsoby, jimiž usilují o úspěch, jsou výrazně maskulinní. Nejdůležitějším pro ně je získat převahu, ovládat druhé lidi, být v čele. Jsou zaměřeni na čin. Odpovídají Thomaeho tématice „rozšíření existence vlastním výkonem“. Za jejich základní životní orientaci bychom mohli považovat expanzivní řešení charakterizované touhou po vyniknutí.
3. Styl „izolující se“: lidé tohoto stylu považují svět za plný zla, jejich základním adaptačním mechanismem je vyhnout se, uniknout a nebýt tak ohrožován. Nemají plánů do života a chtějí žít v ústraní.

Ve vztahu k druhým lidem bývají rezervovaní, zpravidla však nedůvěřiví. Nemají přátel a v krajní podobě docházejí tito lidé k závěru, že nepotřebují přátele. Odpovídají sociální orientaci „směřování od lidí“ a jejich základní životní orientací by pak byla rezignace.

Jako dílčí adaptační techniky byly vymezeny: styl „vzdorně — rezistentní“ a „styl hledání úlevy“.

Ve druhé fázi zpracování dat jsme se zaměřili na významné korelace osobních stylů s temperamentovými vektory. Jako smysluplné se ukázaly následující korespondence: styl „sebeprosazující se“ — cholerický temperament ($r = 0,325$); styl „izolující se“ — neaktivní temperamentové vektory: apatik a sentimentální ($r = 0,307$ resp. $r = 0,295$).

U stylu konstruktivní kompromis se neprokázala jednoznačná vazba k některému z temperamentových vektorů. Na základě analýzy frekvence voleb způsobů vyrovnávání se, které operacionalizovaly tento styl, bychom mohli hovořit o stylu „běžného (normálního) vyrovnávání se“ (ze statistického hlediska), poněvadž pro všechny způsoby zde uvedené platí, že jsou v průměru voleny častěji jako nejcharakterističtější.

Interpretace se nabízí tato. Předpokládáme, že tímto stylem operují ti jedinci, jejichž genotyp neobsahoval vyhraněný temperamentový typ, případně umožňovalo konstituční temperamentové vybavení některých osob (jako je tomu u sangviniků) takovou plastičnost chování, že charakteristické způsoby vyrovnávání se se utvářely neadaptivnějším směrem.

Výsledky ukazují, že i při tomto hrubém extenzivním přiblížení lze pro některé temperamentové typy prokázat funkční vztahy, afinity ke stylům vyrovnávání se.

Výsledky výzkumu považujeme z metodologického hlediska za převážně explorační a částečně deskriptivní. Hodláme na jejich základě provést systematický, intenzivní diferencially psychologický výzkum, ve kterém by byla kromě temperamentu sledována i zprostředkující role dalších subsystémů osobnosti: inteligence, hodnotové orientace aj.

LITERATURA

- Buss, A.: Psychology—man in perspective. John Wiley and Sons, inc., New York, 1973.
- Čáp, J., Dytrach, Z.: Utváření osobnosti v náročných životních situacích. SPN, Praha, 1968.
- Di Capiro, N. S.: Theories Personality. Saunders Books, Philadelphia. 1974.
- Dvořáček, V.: Taxonomie osobních stylů. Diplomová práce, Brno. 1972.
- Eysenck, J. H.: The Structure of Human Personality. Methuen, London, 1960.
- Klimov, J. A.: Individualnij stil dějatělnosti. Izd. Kazaň, univ. Kazaň. 1969.
- Madsen, K. B.: Teorie motivace. Academia, Praha, 1972.
- Madsen, K. B.: Theories of motivation. in: B. Wolman, ed.: Handbook of General Psychology. Prentice Hall, Inc. Englewood Clifs, New Jersey. 1973, s. 673—706.
- Meili, R.: Osobnost. In: Inteligencia — Osobnost. SPN, Bratislava. 1968. S. 233—307.
- Merlin, V. S.: Očerek teorii temperamenta. Prosvěščenije, Moskva. 1964.
- Merlin, V. S.: Temperament. In: Obščaja psihologija (red. Petrovskij, A. V.), Prosvěščenije, Moskva, 1971.
- Mikšík, O.: Metodologie, koncipování a vývoj testů ke zjišťování subjektivních předpokladů odolnosti vůči zátěži. VÚP, Praha. 1973.
- Millon, T.: A Biosocial—Learning Approach. in: Theories of Psychopathology and Personality (ed. T. Millon). W. B. Saunders company, Philadelphia. 1973. S. 492—502.
- Rubinštejn, S. L.: Základy obecné psychologie. SPN, Praha 1964.
- Smékal, V.: Temperamentově-zaměřenostní dotazník. Psychodiagnostica, Bratislava, 1975.
- Smékal, V.: Vztah temperamentu a charakterových rysů u adolescentů. in: Psychologia a patopsychologia dietata. 1, 1975. S. 13—30.
- Strelau, J., ed.: Rola cech temperamntalnych w dzialeniu. PAN, Warszawa, 1974.
- Thomae, H.: Das Individuum und seine Welt-Eine Persönlichkeitstheorie. Verlag für Psychologie, Göttingen. 1968.
- Thompson, W. R.: Development and bases of personality. In E. F. Borgatta and W. W. Lambert (eds.) Handbook of personality theory and research, Chicago: Rand mc Nally. 1968. S. 149—214.